

Az 1861. évi március 15-ei megemlékezésekről beszámoló dokumentumok gyűjtését e sorok szerzője még nem fejezte be. Annyi viszont már az eddigi megismert források alapján is elmondható, hogy az újságok 1861-ben részletesebben és más hangnemben tudósítanak a március 15-ei megemlékezésekről, mint az előző évi tüntetésről. A tudósítók ki merték mutatni érzelmeiket és kedves hangvételben, néhol kifejezetten lelkesen írtak március 15-éről. Sőt, a *Szegedi Híradó* még „reklámozta” is az ünnepséget azzal, hogy március 14-én közzétette a másnapi programot. A *Hölgyfutár* pedig arra is emlékeztette olvasóit, hogy az az ifjú, akinek a kávéházban az arcképe gyászfátyollal volt leborítva, az a Forinyák Géza „*a tavalyi március 15-dikének áldozata*”.³⁶ Egy évvel korábban még az „áldozat” szót sem merte volna leírni senki. Viszont 1861-ben az újságok már megírták a rendőrség túlkapasait is, neveltségessé téve így őket, mint pl. Eger és Arad kapcsán. Érdekes a *Korunk* egyik rövid írása: „*Martius 15-két Kolozsvártt a magyar utca és a piacz egy része szokatlan világitással ülte meg... Ugyan kérem, ne tessék megijedni, e miatt semmi összeütközés sem történt, mert a világitás csak az új fotogénlámpáktól eredt, a melyeket e helyeken ez este gyújtanak meg először.*”³⁷

Azt is több helyen leírták, hogy ahol volt ünnepség, azt nem a városi vezetők szervezték: nem támogatták, igaz nem is akadályozták. Amikor leírják, hogy a város vezetője előbb megengedte, aztán nem engedte az esti kivilágítást, az jól tükrözi a politikai helyzet ingatagságát, a vezetők félelmét. Az is látható, hogy volt város, ahol nem engedtek meg semmilyen megemlékezést. Összességében elmondható, hogy az 1861. évi ünnepségekkel a magyarság értésére adta az osztrák kormánynak, hogy nem mond le alkotmányáról, de békés eszközökkel fog küzdeni érte. Itt fontosnak tartom megemlíteni, hogy a pesti ifjúság 1860-ban sem akart mást, mint templomba, majd temetőbe menni. Akkor a temetőlátogatást sortűzzel akadályozták meg. A fenti ünnepleírásokból kiderül, hogy 1861-ben a magyarság helyzete érezhetően jobb volt, mint az előző években. Ez a helyzet azonban csak rövid ideig tartott: 1862-ben a szegedi lakost, Terescsényi (vagy Terecsényi) Györgyöt csupán azért letartóztatták, mert március 15-én a háza tetejére nemzetiszínű zászlót tűzött.³⁸ Ebben az évben már nem voltak ünnepségek és a sajtó is hallgatott.³⁹

Az 1861. évi országgyűlés nem váltotta be az uralkodó reményeit, ezért Ferenc József, miután belátta, hogy akaratát nem tudja érvényesíteni, 1861. augusztus 22-én feloszlatta az országgyűlést, november 5-én pedig rendeleti kormányzást vezetett be. Felfüggesztette a megyei és városi önkormányzatok működését, korlátozta a helytartótanács jogkörét, és katonai törvényszékeket állított fel egyes büntetőjogi, valamint a sajtó- és politikai vétségek tárgyalására. Az alkotmány felfüggesztésével, az uralkodói abszolutizmus újbóli bevezetésével kezdetét vette Magyarországon az ún. Schmerling-provizórium időszaka.⁴⁰

Erdélyi Mónika Villő

Görgei Artúr mint hadvezér

Amikor az idős Görgei valamikor a XIX. század kilencvenes éveiben felkereste Mikszáth Kálmánt, az akkor már igencsak nevezetes író nem állhatta meg, s megkérte az ősz tábornokot, mondana valamit a gyermekkoráról: „*Miben nyilvánult például az Ön katonai talentuma, mielőtt katonává lett volna?*” A tábornok elmosolyodott s szerényen ennyit mondott: „*Nem volt énbennem semmi katonai zseni. Az csak mese, magyar legenda, mint annyi más. Rendet tartottam a katonáim között, ez az egész, és a fickók derekasan viselték magukat néhányszor. A többi lárifári.*” Mikszáth azonban nem elégedett meg a válasszal, mondván, hogy a Simonyi őbesterék és Moltkéék között ő is meg tudja húzni a határvonalat, mert „*az üsd-vágd metódussal lehet talán csinálni egy-két bravúrtiklit, de bányai hadjáratot nem*”. Görgei végül kibökte, „*hát az bizonyos, hogy a félelmet sohase ismertem. Ezzel az egy érzéssel kevesebbet adott a természet, mint a többi embernek.*”

³⁶ Lásd a 12. jegyzetet.

³⁷ *Korunk*, 1. évf. 1861. március 17. 69. sz. (3.)

³⁸ Magyarország, 2. évf. 1862. március 25. 70. sz. (3.); *Hölgyfutár*, 13. évf. 1862. március 27. 37. sz. 295., április 1. 39. sz. 310.

³⁹ Csupán két újság számol be arról egy-egy mondatban, hogy március 15-én több fiatalember elment a Kerepesi úti temetőbe Forinyák Géza sírjára koszorút tenni. *Hölgyfutár*, 13. évf. 1862. március 20. 34. sz. 269., Csátár, 2. évf. 1862. március 19. 23. sz. 183.

⁴⁰ *Deák Ágnes: Polgári átalakulás és neoabszolutizmus 1849–1867.* Kossuth Kiadó, Bp., 2009. 85.

A válasz kétségkívül tükrözte Görgei hadvezéri egyéniségének egyik fontos vonását. De – mint ez közismert – a bátorság kevés az üdvösséghez a hadvezéri pályán. 1848–49 történetében tucatjával talá-
lunk olyan katonákat, akik halált megvető bátorsággal küzdöttek az ütközetekben, de ha vitézségük ré-
vén magasabb beosztásba jutottak, ott csődöt mondtak. Az igazi hadvezérnek – Carl von Clausewitz
szerint – a bátorságon kívül szüksége van a macacsságtól távol álló határozottságra, lélekjelenlétre, a
gyors döntés képességére, hadvezéri szemmértékre, tehát az ellentmondó hírek közötti gyors és helyes
elhatározás képességére, megfontoltságra, tájékozódó képességre, képzelőtehetségre, s végül egy,
mindezen képességeket és tulajdonságokat szintetizálni képes intellektusra. A Clausewitzi meghatározás
egyszerre egyedi és általános; megmutatja, hogy a XIX. század közepén a napóleoni háborúk ta-
pasztalatai után a hadtudomány művelői milyen követelményeket állítottak fel a hadvezérekkel szem-
ben; ugyanakkor szinte minden korszak hadvezérei számára elrendő normát állít fel.

Görgei Artúr a Felvidék egyik legrégebb nemesi familiájának sarjaként, családjá harmadik fiúgyer-
mekeként 1818. január 30-án a szepességi Toporcon látta meg a napvilágot. 1832-ben a cs. kir. 60.
(Wasa) gyalogezred hadapródjaként a tulli cs. kir. utásziskolába került. Tanulmányai elvégzése után
előbb a bécsi magyar nemesi testőrségnél, majd a 12. (Nádor) huszárezredben szolgált. 1845 júliusában
főhadnagyi rangjának megtartása nélkül kilépett a hadseregből. Közel 13 éves katonai szolgálata során
4 évig és 8 hónapig tanult Tullnban, 4 évet és 10 hónapot töltött a nemesi testőrségnél, s 3 évig és 3 hó-
napig szolgált csapatánál.

Görgei Artúr

Az ifjú exfőhadnagya 1848 májusában jelentkezett a magyar honvédségbe, s jó szervezőképességével
csakhamar felhívta magára mind Batthyány Lajos miniszterelnök, mind Kossuth Lajos pénzügyminisz-
ter figyelmét. Önálló katonai ténykedése azonban csak 1848 szeptemberében kezdődött, amikor előbb a
tiszáninneri önkéntes mozgó nemzetőrség szolnoki táborának parancsnokságát vette át, majd a hónap
végén a Csepel-sziget parancsnokságával bízták meg. Ekkor már honvéd őrnagy volt.

Görgei első hadjárata, a Roth és Philippovich vezérőrnagyok horvát hadoszlopa elleni bekerítő had-
művelet kezdetén egy kb. 2500 főnyi, katonai tapasztalatokkal nagyjából nem bíró reguláris haderő
és a Tolna és Somogy megyei népfelkelés kb. 16 500 főnyi irreguláris erői felett rendelkezett. Ez a had-
erő – számát tekintve – kétszeresen múlta felül a vele szemben állót; e hátrányt azonban annak fegyver-
zeti és tüzérségi fölénye jócskán kiegyenlítette. Görgei feladata előbb az volt, hogy akadályozza meg
ennek a kb. 9100 főnyi horvát hadosztálynak Jellačićhoz való csatlakozását; majd Jellačić pákozdi ve-
resege és Győr irányába történt elvonulása után lehetőleg be kellett kerítenie ezt a hadosztályt.

Görgeinek ésszerű intézkedéseivel – amelyekben a tolnai népfelkelés és nemzetőrség parancsnoka,
Csapó Vilmos őrnagy komoly segítségére volt – sikerült kellően lelassítania az említett hadosztály
mozgását. A reguláris és irreguláris erőkből kiépített őrláncon fennakadtak mind Rothék, mind Jellačić
hírvivői. Míg tehát az ellenség kénytelen volt sötétben tapogatózni, Görgei megszökhette azt a hálót,

Bár a katonai pályára csak a család rossz anyagi hely-
zete miatt lépett, s hivatásával szemben – különösen csapattisztként – mély ellenszenvet táplált, minősítési lapján
parancsnokai úgy jellemezték, mint aki igen sok termé-
szetes tehetséggel bír, a fegyvergyakorlatokban, felszere-
lésben és kiképzésben igen ügyes, buzgó, igyekvő és ta-
karékos; nem iszákos, kártyás, adósságcsináló vagy ve-
szekedő; dicsvágyó és szerény; a szolgálatban megbízha-
tó és szeret is alkalmaztatni. A minősítési lap rubrikáiban
szereplő adatok arra mutatnak, hogy az ifjú Görgei – min-
den ellenszenv ellenére – jó katona akart lenni, s az is
volt. A cs. kir. tisztikarban jelentkező deviáns magatartás-
formák egyikét sem követte; fölös energiáit inkább a
szolgálat kinosan pontos ellátásában vezette le.

Görgeit volt tisztársai mindegyike úgy jellemezte,
mint cinikus, független és büszke jellemet; mint aki min-
dig első akart lenni és első is volt a tanulmányokban. Egy
tulni osztálytársa szerint száraz és rideg volt, s nem tudta
soha olyannak elfogadni az embereket, amilyenek azok
valójában voltak. Szigorú volt önmagával és nagymérté-
kben másokkal szemben is, kíméletlenül ostorozott
minden gyengeséget, s gyakran teljesen fölöslegesen ke-
veredett ellenségeskedésbe másokkal.

amelyből Rothék hadosztálya képtelen volt kikeveredni. Amikor pedig Görgei parancsnokává a „*hadi tudományok úgy elméleti, mind gyakorlati részeiben*” kevésbé járatos Perczel Mór ezredest nevezték ki, s Perczel veszélyeztette a hadműveletek sikerét; Görgei nem félt felülbírálni előljárója intézkedéseit, s öntevékenyen kiadni a további parancsokat. Perczel emiatt főbe akarta lövetni Görgeit, ám az az elítélésére összehívott haditanácson megvédte nézeteit, s Perczel kénytelen volt azok szellemében kiadni további utasításait.

Az eredmény ismeretes: október 5-én előbb Roth elővédje, majd október 7-én egész hadosztálya felétel nélkül megadta magát. Ez volt a magyar szabadságharc legsikeresebb bekerítő hadművelete, amelynek eredményeként 9100 fő, közel ugyanennyi lőfegyver és 12 löveg került a magyar csapatok kezére. A diadal fő érdeme Görgeié és Csapóé volt; Görgeit a diadal napján nevezte ki ezredessé a Batthyány miniszterelnök helyébe lépő Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB), Csapó pedig a győzelem körül szerzett érdemeiért kapta meg ezredesi kinevezését.

Október 11-én Kossuth Lajos, az OHB elnöke vezérőrnaggyá léptette elő, ám ez utóbbi kinevezést nem hozták nyilvánosságra. Egyben megbízta, hogy utazzon a magyar főszereg lajtai táborába, s ott tartsa rajta a szemét a főszereg vezetőin. Ha árulásra készülne, lépjen fel velük szemben, s használja a tábornoki kinevezést. Görgei elvállalta e megbízatást, s október 13-tól a Lajtánál álló feldunai hadtest dandárparancsnoka volt. Az elővéd parancsnokaként állandó konfliktusai voltak Mógával, mert Görgei az aktív védelem híve volt, s osztrák területen kívánt megmérkőzni az ellenséggel. Október 16-án Lajta-Brucknál sikeres ütközetet is vívott.

A cs. kir. főerők Bécs alá érkezése után azonban némileg megváltozott a véleménye. Amikor Kossuth a feldunai hadtest miklósfalvi, majd parndorfi főhadiszállásán haditanácsra hívta össze a csapatok vezetőit, először Görgei is a határ átlépése és a Bécs felmentésére indítandó támadás ellen emelt szót. Október 27-ére azonban – valószínűleg egy Kossuthal folytatott négyeszmeközti beszélgetés hatására – már úgy vélekedett, hogy „*nincs választás, előre kell menni, mert ha nem megyünk, többet veszítettünk, mintha három csatát vesztenénk*”. Az október 30-i schwechati csatában ő vezette az elővédet, s meg kellett tapasztalnia, hogy a frissen kiképzett önkéntes zászlóaljok igencsak rosszul állják a tüzet; csapatai szinte kivétel nélkül megfutottak.

November 1-jén Kossuth hivatalosan is közölte Görgei tábornoki kinevezését, s egyben reábizta a feldunai hadsereg vezetését. Az ifjú tábornokra meglehetősen nehéz feladat várt. A feldunai hadsereg védelmi körlete a Kis-Kárpátokban lévő Nádasi-szorostól a Fertő-tó déli partjáig terjedt, s alárendeltségébe tartoztak a Trencsén megyei magyar erők is. Részben ez a parancsnokság diszponálhatott a komáromi és lipótvári erők őrségével is. Görgeinek egyszerre két feladatot kellett teljesítenie. Egyrészt a teljes határszakaszt védenie kellett, s ezért kénytelen volt hosszú, vékony vonalban felállítani csapatait; másrészt közben igazi hadsereggé kellett gyúrnia ezeket a nagyobbbrézt kiképzetlen, részben felfegyverzetlen és felruházatlan katonákat. Ugyanakkor Kossuth aktív határvédelmet követelt tőle, tehát azt, hogy állandó rajtaütésekkel nyugtalanítsa a Magyarország elleni támadásra készülő cs. kir. főszereget. Görgei legfőbb ellenvetése az volt, hogy ilyen, komoly összeszokottságot feltételező akciókat nem lehet végrehajtani olyan csapatokkal, amelyek tisztjei azt sem nagyon tudják, hogyan kell megtölteni egy puskát. A kilátások azonban mégsem mutatkoztak oly borúsaknak, hiszen a november 1. és december 14. közötti előőrsi összecsapások többségében a feldunai hadsereg csapatai arattak győzelmet.

Görgei azonban tudta, hogy a nagy támadás esetén ez a vékony védővonal bárhol átszakadhat. Azt is tudta, hogy az ellenség jóval a határ mögött, tehát olyan távolságban koncentrálja erejét, hogy ebben nem tudja hatásosan zavarni. A határvédelem metódusa, az erők egyenletes elosztása maga is akadályozta a korlátozott méretű támadáshoz szükséges erőösszpontosítást. Ezért Görgei javasolta, hogy az eddigi főhadiszállást, Pozsonyt, amely amúgy is az ellenség „*torkában*” volt, fel kell adni, s a hadsereget Győr környékén kell összpontosítani. Kossuth és az OHB azonban ezt – politikai okokból – ellenezték; hiszen ez egyet jelentett volna a határszéli megyék harc nélküli feladásával. Kossuth a védelem hatásosabbá tétele érdekében újabb és újabb erősítéseket irányított Görgei táborába; ezek azonban legfeljebb arra voltak elegendők, hogy a táborot elhagyó önkéntes mozgó nemzetőrszászlóaljakat pótolják.

A december 14–16-án meginduló általános támadás igazolta Görgei aggodalmait. A cs. kir. offenzíva első szakaszában a Duna-balparti magyar erők Komárom, illetve Lipótvár, a jobb partiak Győr felé vonultak vissza. Bár Parndorfnál, majd Mosonnál egy-egy lovassági összecsapásban sikerült lassítani a cs. kir. főerők előnyomulását, a hadjárat kimenetele nem lehetett kétséges. Görgei attól tartott, hogy a cs. kir. főszereg mindkét parton azonos erőkkel nyomul előre; ezért a bal parti erőket nem hozta át időben a jobb partra. (Igaz, ebben a magyar felderítés is ludas volt.) Holott a cs. kir. főszereg támadásának súlypontja a jobb partra esett; Windisch-Grätz Győr bekerítését tervezte. Görgei így is nyolc napig tar-

totta a kemény fagy miatt természetes védelmétől is megfosztott, túlméretezett győri sáncrendszer, s csak akkor vonta ki onnan csapatait, amikor a harapófogó már majdnem bezáródott mögötte.

Ezután a feldunai hadtest a főváros előtti második védővonalba húzódtott vissza, s itt lépett érintkezésbe Perczel Mór vezérőrnagy Muraközéből felrendelt, kb. 6000 főnyi hadtestével. Perczel – Kossuth kívánságára – Mórnál ütközetbe bocsátkozott Jellačić hadtestének két dandárával, s komoly vereséget szenvedett. Görgei ezután kénytelen volt a főváros előtti első védővonalba visszavonni erőit. Ebben a helyzetben kapta Kossuth levelét, hogy vívjon csatát az ellenséggel, de lehetőleg úgy, hogy a hadtestet vereség esetén is megmenthesse, s a fővárost se tegye ki az ágyúztatás veszélyének. Görgei az utasítást teljesíthetetlennek ítélte; ugyanakkor Perczel veresége után semmi esélyt nem látott a főváros megvédésére.

Ezért 1849. január 2-án a pesti Emmerling-fogadóban összeült haditanácsnak azt indítványozta, hogy a fővárost adják fel; Perczel megtépzott hadtestét és Rápásy Mihály vezérőrnagy tartalék hadtestét lássák el erősítésekkel, s indítsák Szolnok felé, a Debrecenbe áttelepült OHB és országgyűlés védelmére. Ezalatt a feldunai hadtest a Duna bal partján, Lipótvár irányában hajtson végre elterelő hadmozdulatot, mentse fel a cs. kir. csapatok által ostromzár alá vett erődöt, vonja ki onnan a várórséget és löveganyagot, majd a bányavárosokon át, az ottani állami készleteket megmentve, a Felső-Tiszánál csatlakozzon a Tiszántúlon összpontosítandó magyar fősereghez. A tervet a haditanács Csány László kormánybiztos és Perczel ellenszavazata ellenére elfogadta.

A dunántúli hadjárat mérlege csak részben kedvező Görgei szempontjából. Ezen nincs is mit csodálkoznunk, hiszen az eddig csupán dandárparancsnoki beosztást betöltő fiatal ember hirtelen egy 20-25 000 főnyi hadsereg, majd hadtest élén találta magát. Nemcsak neki, de beosztott tisztjeinek sem voltak tapasztalatai egy ekkora erő irányításában. Bár a stratégia egyelőre nem volt erős oldala az ifjú tábornoknak, taktikai döntései jók voltak. A maximális célt, a határ, majd a győri állás védelmét még akkor sem nagyon oldhatta volna meg, ha a Duna jobb partján egyesíti erőit, a Perczel hadteste is időben odaér a győri összpontosításhoz. A minimális célt, a hadsereg megóvását azonban sikerült elérnie. Összességében azt mondhatjuk, Görgei ekkor már tudta, mikor kell elrendelnie a visszavonulást, ugyanakkor hajlamos volt „túlbiztosítani” magát, s egyszerre próbált meg minden pontot fedezni.

Az 1849. január 4-én meginduló felvidéki hadjárat kezdeti szakaszában Görgei elsődleges feladata az volt, hogy lekösse, a Tisza-vonal elleni támadástól visszatartsa Windisch-Grätz főerejét. A Lipótvár felmentésére, majd a bányavárosok irányába végrehajtott mozdulat erre alkalmas is volt. Bár Windisch-Grätz mindössze két hétig üldöztette jelentősebb erőkkel, majd a Perczel-hadtest január végi ellentámadása után ezeket visszavonta, s a feldunai hadtest követését a felvidéki cs. kir. mellékerőkre bízta; e két hét elegendő volt ahhoz, hogy a január első felében Szolnokon jócskán túlszaladó Perczel-hadtest újjászerveződjön, s immáron maga kísérletezzon ellentámadással.

Windisch-Grätz ugyanis mindössze egy lovasdandárt küldött Perczel megfigyelésére; s a Debrecen észak felől fenyegető, Franz Schlik altábornagy vezette hadtest is csupán január végén kapott egy hadosztálynyi erősítést a cs. kir. főszeregtől. Egészen addig a feldunai hadtest volt az egyetlen olyan magyar seregetest, amely a saját összlétszámát megközelítő cs. kir. erőket kötött le. Sem Perczel, sem Klapka hadtestei nem foglalkoztattak ekkora erőket. Windisch-Grätz ugyanis halvány sejtésekkel sem bírt Görgei szándékairól, s ezért Budapesten és környékén maradt serege nagy részével. A cs. kir. fővezér attól tartott, hogy Görgei Bécs irányába vonul, majd pedig amiatt aggódott, hogy a bányavárosokból a morva határ felé tör, s az Olmüztben (ma Olomouc – Cseh Köztársaság) tartózkodó cs. kir. udvart veszélyeztetni. Amikor pedig végre ráébredt, mi is Görgei tényleges feladata, már késő volt. A Tisza vonalán megszilárdult a magyar ellenállás, Görgei pedig kisiklott az őt üldöző cs. kir. csapatok gyűrűjéből.

A felvidéki hadjárat a stratégiai siker mellett viszonylag kevés taktikai eredménnyel járt. Lipótvárat nem sikerült felmenteni; Görgeit ugyanis az a veszély fenyegette, hogy az üldöző cs. kir. csapatok elvágják visszavonulási útját a bányavárosokba, s ezért inkább e cél feladása mellett döntött. Lipótvár február 2-án meg is adta magát. A bányavárosokban a feldunai hadtest csupán néhány nyugodt napot tölthetett; egy január 19-i elővédütközet után a déli irányból támadó cs. kir. hadosztály csapatai mind Szélaknánál, mind Hodrusbányánál győzelmet arattak a Guyon Richárd ezredes, illetve Görgei által vezényelt csapatok felett. Ezután a feldunai hadtest kénytelen volt kiüríteni a bányavárosokat, és két oszlopban megindulni Lőcse felé. A kiürítés végrehajtása arra mutatott, hogy Görgei nem felelte el a tullni utásziskolában tanultakat; a Körmöcbányán veszélyeztetett helyzetben lévő Aulich-hadosztályt egy beomlott bányaalagút ideiglenes helyreállítására révén vonta ki a városból, s csatlakoztatta a Besztercebányán gyülekező zömhöz. A hadtest február elején érte el a Szepességet, majd Guyon hadosztályának február 5-i branyiszközi áttörése után ismét két oszlopban indult meg Kassa felé, hogy a város környékén a felső-tiszai hadtest egységeivel együttműködve, bekerítse Schlik hadtestét.

Erre azonban már nem került sor. Az újonnan kinevezett fővezér, Henryk Dembinski altábornagy utasításainak köszönhetően a felső-tiszai hadtest egymástól elszakított hadosztályai és dandárai nem voltak elég erősek Schlik megtámadásához vagy föltartóztatásához. Görgeinek szintén nem voltak pontos adatai sem az őt követő, sem az előtte álló cs. kir. csapatokról, ezért két hadoszlopa közül az egyik egy napot veszített Eperjes előtt. Schlik tehát kicsúszott a harapófogóból, s a február 26–27-i kápolnai csatában az ő hadtestének fellépése döntötte el az összecsapást a cs. kir. sereg javára.

A felvidéki hadjárat másfél hónapja tehát stratégiai szempontból sikeresnek mondható. Előbb sikerült lekötni a cs. kir. főerőket, s ezzel időt nyerni a Tisza mögötti magyar összpontosításhoz; majd február elején bekerítéssel fenyegetni Schliket, s a Szepesség megtisztításával Szegedtől a galíciai határszél felé összefüggő hátrországot biztosítani az elkövetkezendő ellentámadáshoz.

Kassa elérése után Görgei terve az volt, hogy csapataival visszafordul, s az őt addig követő, immáron tudottan kisebb erejű cs. kir. dandárokra veti magát. Az újonnan kinevezett fővezér, Henryk Dembinski altábornagy azonban ezt megakadályozta, az éppen felszabadított felvidéki megyéket átengedte az ellenségnek, sőt, Schlik hatásos üldözését is meggátolta. A magyar hadtesteket Tiszafüred, Eger és Miskolc háromszögében vonta össze, azonban olyan távol egymástól, hogy a Windisch-Grätz vezette cs. kir. főszereg támadásakor képtelen volt őket egyesíteni. Az eredmény közismert: a február 26–27-i kápolnai csatát a magyar hadsereg elveszítette, majd az ezt követő visszavonulás után, Tiszafüreden, március 3-án a magyar tisztikar egyöntetű kérésére Szemere Bertalan teljhatalmú országos biztos megfosztotta Dembinskit a fővezérségtől, s ezt a helyszínre érkező Kossuth is helybenhagyta.

A március közepén, immáron Vetter Antal altábornagy fővezérsége alatt meginduló ellentámadási kísérlet során Görgei feladata az volt, hogy Tokajról Miskolcon és Mezőkövesden át Gyöngyös irányába törjön előre, s terelje el az ellenség figyelmét a magyar főerők cibakházi átkeléséről. Görgei a feladatot teljesítette, s az ő előnyomulásának köszönhetően Windisch-Grätz kénytelen volt észak felé átcsoportosítani seregét. Bár Vetter túl hamar kezdte meg az előnyomulást, majd egy álhír következtében visszahúzódott a Tisza mögé, az előny immár a magyar csapatok oldalán volt. Windisch-Grätz védekező állást foglalt el, s ezáltal a magyar csapatok különösebb nehézség nélkül egyesülhettek Gyöngyös környékén az újabb támadásra. A hadsereg ideiglenes parancsnokságát a közben megbetegedett Vetter helyett Kossuth ideiglenesen Görgeire bízta.

E másfél hónap – bár látványos eredményeket nem hozott – fordulópontnak tekinthető Görgei hadvezéri pályája során. Az eddig időnként aggályosan óvatos hadtestparancsnok Dembinski fővezéri működéséből megtanulhatta, hová vezet a túlzott óvatosság, a haditervek és hadmozdulatok túlbiztosítása; márciusi működését már a merészség és céltudatosság jellemezte. A tavaszi hadjárat előtt már egy kész hadvezér vette át a magyar főerők parancsnokságát.

A tavaszi hadjárat két szakaszának terve azon a felismerésen alapult, hogy a hadszíntér egészét tekintve az ellenség erőfölényben van, tehát részenként kell megverni. A hadjárat első szakaszában az immáron Gáspár András ezredes, majd tábornok vezette VII. (korábban feldunai) hadtestnek jutott az a feladat, hogy Hatvan környékén tüntetve vonja magára az ellenség főerejét, míg a másik három magyar hadtest (I., II., III.) egy délnyugat-északnyugati kerülvél az ellenséges csoportosítás hátába kerül. A hadjárat első szakaszában Windisch-Grätz kicsúszott a harapófogóból; annyi irányból kapott ugyanis hírt a magyarok előnyomulásáról, hogy végül – biztos, ami biztos alapon – a főváros előtt vonta össze erőit. Taktikai szempontból azonban a magyar hadsereg bizonyult sikeresebbnek.

Az első három összecsapást (április 2. Hatvan, április 4. Tápióbecske, április 6. Isaszeg) a magyar hadsereg nyerte, s ebben Görgeinek komoly szerepe volt. Mind a tápióbecskei, mind az isaszegi csatában az ő személyes fellépése állította meg a visszavonulást, s az általa előre rendelt tartalékoknak köszönhetően lett a magyar seregé a győzelem. Bár a döntő ütközetet csak április 7-re, s nem 6-ra várta, az új helyzetben villámgyorsan reagált, s intézkedéseivel képes volt kiegyenlíteni az ellenség kezdeti előnyét. A hadjárat második szakaszában az Aulich Lajos vezérmagy vezette II. hadtestnek, illetve Kmety György és Asbóth Lajos ezredesek hadosztályainak jutott az a feladat, hogy Pest előtt tüntetve, kössék le a cs. kir. főerőket, míg a magyar főszereg többi része egy északnyugat-délnyugati irányú kerülvél eléri Komáromot, felmenti a cs. kir. csapatok által ostromolt erődöt, átkel a Duna jobb partjára, ezzel a főváros feladására kényszerítve a cs. kir. csapatokat.

A második szakasz stratégiai szempontból csaknem teljes sikert hozott. A főszereg két nagyobb összecsapás (április 10. Vác, április 19. Nagysalló) után elérte és felmentette Komáromot, majd április 26-án az ostromzár feltörését az időközben Budapestről nyugat felé elvonuló cs. kir. főszereggel vívott csatában teljessé tette. Az ellenség megsemmisítésére az erőviszonyok adott állása mellett – mint ezt néhány, katonailag képzetlen történész feltételezte – a magyar hadseregnek nem volt lehetősége. Részen azért, mert a cs. kir. főszereg, vereségei ellenére még mindig túlerőben volt, sőt, a Délvidékre küldött Jellačić-hadtest nélkül is több mint 50 000 főt tudott csatarendbe állítani 1849 május elején Bécs előtte

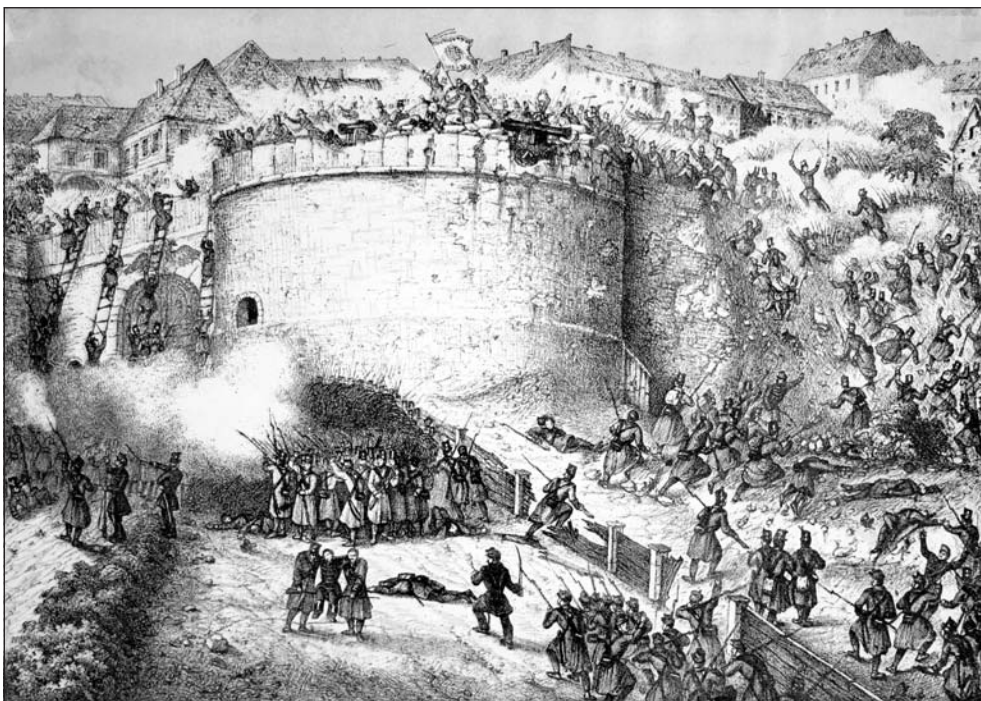
Az isaszegi csata

reben; részben azért, mert az egyhónapos hadjáratban a magyar hadsereg csaknem teljesen kifogyott a lőszerből.

A hadjárat maradandó eredményeket hozott, hiszen 1849. június végéig az ellenség nem volt képes érdemben változtatni az április végi helyzeten. Ezzel a győzelemsorozattal a Felvidék és a Dunántúl nagy része felszabadult. Görgei szerepe ebben a hadjáratban kiáll csaknem minden kritikát. A hadjárat megtervezése és kivitelezése egyaránt jól sikerült. Az átmeneti nehézségeken több esetben is személyes fellépésével segítette át a csapatokat. Hadmozdulatait merészség és céltudatosság jellemezte; hiszen a hadjárat mindkét szakaszának haditerve egy hajszálon lógott. Görgei azonban jól becsülte meg ellenfelei hadvezéri kapacitását, s ahogy mondta, „*Windisch-Grätz herceggel szemben már megengedhet ilyesmit magának az ember.*” Görgeit tehát immáron olyan hadvezérnek tekinthetjük, aki képes nagy hadsereget irányítani, s azzal sikereket elérni.

A nagy kérdés a „hogyan tovább?” volt, s Görgeit alighanem kevés döntéséért érte annyi kritika, mint azért, hogy április végén a főszereg nagyobb részével Buda felé fordult, ahelyett, hogy Bécs irányába üldözte volna a cs. kir. főszereget. A hadműveletek új céljának kijelölésénél Buda mellett szóló érvek között voltak politikaiak és katonaiak egyaránt. 1849. április 14-én a magyar nemzetgyűlés kimondta a Habsburg-ház trónfosztását és az ország függetlenségét. Az ország a külfölddel is el akarta ismertetni a függetlenséget, ezért mielőbb szabaddá kellett tenni a fővárost is. A katonai érvek közül a legfontosabb az volt, hogy a tavaszi hadjárat folyamán a honvédsereg nemcsak kiüzte az ország nagy részéből a cs. kir. főszereget, de az addig egymástól elkülönülve operáló hadtesteket egy területre „összpontosította”. A Komárom alatt álló magyar hadsereg kevesebb mint 27 000 főt számlált, 107 löveggel; a Bécs előtt álló cs. kir. főszereg – a Délvidékre távozott Jellačić-hadtest nélkül – ennek több mint a kétszeresét.

Ezt az erőfölényt a magyar hadsereg még akkor sem egyenlíthette ki, ha a Pest előtt hagyott erőket és a felmentett Komárom helyőrségének tekintélyes részét csatásorba állítja. Buda ostromzárát már csak azért sem lehetett feloldani, mert a Jellačić-hadtest feladatáról a magyar vezérkarnak nem voltak pontos információi, s elképzelhető volt az is, hogy a Bécs ellen induló magyar főszereg hátában Jellačić visszafordul, s felmenti a budai várőrséget. A magyar vezérkar Jellačić céljával ugyan nem, de a Bécs előtt álló cs. kir. főszereg létszámfölényével tisztában volt, s ezért a Görgei vezette haditanács úgy döntött, hogy csak a hadsereg kiegészítése és Kossuth által a Délvidékről ígért erősítések beérkezése után kezd újabb támadásba. Ezt az elhatározást olyan, szintén figyelembe veendő okok is támogatták, mint pl. az, hogy a hadjárat során a magyar főszereg csaknem teljesen kifogyott a lőszerből, s Buda osztrák birtoklása miatt a lőszerszállmányokat csak nagy kerülővel lehetett eljuttatni hozzá.

Buda bevétele (Than Mór alkotása)

Buda ostroma, amely a reális katonai célt jelentette, három hétig tartott, s a szabadságharc egyik legnagyobb diadalát hozta magával. A teljes, 5000 főnyi védősereg elesett vagy fogságba került. A foglyokon kívül 248 löveg volt a magyar sereg zsákmánya. Buda ostroma a szabadságharc egyik legrövidebb ideig tartó városstroma volt; rövidebb időt csak Eszék ostroma igényelt (16 nap), s még a 200 fő által védett dévai sziklaváracskát is jóval hosszabb ideig cernírozták a honvédcsepapok.

Buda ostroma után újabb két hét telt el a támadó hadműveletek megindulásáig. Ezalatt nagyjából sikerült feltölteni a feldunai hadsereg hiányos kereteit. A támadó hadműveletekhez szükséges erőfölényt biztosítani hivatott erősítések azonban nem érkeztek meg a Délvidékről; sőt, Perczel június 7-i kátyi veresége után immáron egyetlen embert sem lehetett elvonni erről a hadszínterről. Görgei tehát erősítések nélkül, az orosz intervenció híre által sürgetve volt kénytelen megkezdeni Vág menti ellentámadását 1849. június közepén. A haditerv arra a számításra épült, hogy a Duna jobb partján állomásozó magyar csapatok, Poeltenberg Ernő vezérőrnagy VII. hadtestje és Kmety György ezredes önálló hadosztálya lekötik az ottani cs. kir. erőket; míg a Vág mentén állomásozó I., II. és III. hadtestek és a VIII. hadtest (a komáromi várórség) mozgósított része kombinált hadműveletben Pozsony irányába vetik vissza a velük szembenálló cs. kir. csapatokat. A haditerv célja az volt, hogy elvágják egymástól a cs. kir. és az orosz intervenció seregeket, s a bal parti előretöréssel a jobb part feladására is rábíriák a cs. kir. fővezérséget. Csakhogy az ellenség olyan erőfölénnyel rendelkezett, hogy mind a Duna jobb, mind a Duna bal partján képes volt visszaverni egy magyar támadást.

A hadjárat azonban nemcsak emiatt végződött kudarccal. Kossuth a *Függetlenségi Nyilatkozat* után alakult új minisztériumba Görgeit hívta meg a hadügyminiszteri posztra. Emiatt a tábornok egyszerre volt kénytelen betölteni a hadügyminiszteri és fővezéri tiszteket. A hadügyminisztériumban államtitkára, Szabó Imre ezredes helyettesítette; a fővezérség terheit pedig a május végén felállított Központi Hadműveleti Iroda, s vezetője, Bayer József ezredes volt hivatva Görgei távollétében átvállalni. Így Görgei igazából egyik tisztének sem volt képes eleget tenni.

A Vág menti hadjárat első jelentős összecsapásában, a június 16-i zsigárdi ütközetben sem volt jelen, pedig igencsak szükség lett volna személyes jelenlétére. A tavaszi hadjárat után teljesen kicszerűlő hadtestparancsnoki kar egy része nem felelt meg hivatásának; Nagysándor József és Knezić Károly vezérőrnagyok minimális öntevékenységet sem mutattak. A Központi Hadműveleti Iroda által kidolgozott, nem túl szerencsés haditerv pedig a hadtestparancsnokok meglehetősen pontos és szoros együtt-

működésére épült. A várakozásoknak egyedül Asbóth Lajos ezredes, a II. hadtest parancsnoka felelt meg; a többiek minden kétes esetben az Irodához fordultak utasításért. A június 20–21-i második kísérlet alkalmával Perednél Görgei immáron személyesen vezette a támadást; ám ekkor már késő volt. Az első nap győzelmei után a szemben álló cs. kir. csoportosítás egy magyar hadtesttel felérő létszámú orosz hadosztályt kapott erősítésül, s ennek fellépése eldöntötte a Vág menti hadjárat sorsát.

Június 26-án az utolsó olyan minisztertanácson, amelyen miniszterként vett részt, elfogadtatta a kormánnyal a főszereg komáromi, s a többi haderő alsó-tiszai összpontosításának tervét. Görgei ugyanis úgy vélte, hogy amíg a magyar főszereg Komáromnál áll, addig a cs. kir. főerők sem mozdulnak el onnan, sőt, talán az orosz főszereg is ebbe az irányba nyomul. Ezalatt pedig a délvidéki magyar erők leszámolhatnak az ottani cs. kir. erőkkel és bevehetik Temesvárt. A kormány el is fogadta e haditervet.

Görgei június 28-án részt vett a Haynau főszerege ellen vívott vesztes győri ütközetben, személyesen vezényelte a VII. hadtestet, majd a lovasság élén ő fedezte a visszavonulást. Június 29-én – a cs. kir. csapatok győri győzelméről értesülve – a kormány elvetette a komáromi összpontosítás tervét, s Dembinski előterjesztésére valamennyi haderő szegedi összpontosításáról határozott, s Görgeit a seregével való *azonnali* levonulásra utasította.

Görgei, még mielőtt e tervet közölték volna vele, levélben tudatta Kossuthal, hogy továbbra is a komáromi összpontosítás szellemében kíván működni, tehát a győri vereség miatt nem változtatta meg elhatározását. Amikor azonban megérkezett az új haditervet hozó küldöttség, szóban megígérte, hogy engedelmeskedni fog a távollétében hozott határozatnak. A küldöttség érkezése előtt írott levél azonban a küldöttség visszaérkezése után került Kossuth kezébe, aki azt a küldöttségnek adott szóbeli ígéret visszavonásának tekintette, s leváltotta Görgeit a fővezérségről. (Görgei június 30-án, a küldöttség elutazása után írott, a levonulást megígérő levelét pedig valószínűleg csak azután kapta meg, hogy meghozta a leváltásról szóló döntést. Miután Görgei ebben sem ígérte meg az *azonnali* levonulást, Kossuth valószínűleg ennek alapján sem látta indokoltnak a döntés visszavonását.)

A tábornok azonban – még mielőtt a leváltását tudató levelet kézhez vehette volna – ismét megmutathatta, mit tud. 1849. július 2-án Haynau másfélszeres túlerőben lévő csapataival szemben megvédte a Duna-jobbparti komáromi sáncokat, s egy remekül vezetett csatában továbbra is nyitva tartotta a déli elvonulás útját. Az összecsapásban azonban súlyos, életveszélyes fejsébet kapott, s napokig szolgálatképtelen volt. A helyettesítését ellátó Klapka György vezérőrnagynak pedig esze ágában sem volt levezetni a sereget. Az újabb, július 11-i áttörési kísérlet vereséggel végződött. Görgei ezután – életveszélyes fejsébe dacára – vállalta a főszereg levezetését Szeged térségébe.

A Duna bal partján elvonuló sereg Vácnál beleütközött az országot északkelet felől elárasztó orosz főszereg egységeibe. A déli áttörésre nem sok lehetőség volt, ezért Görgei merész elhatározásra jutott. Az orosz főszereg elől egy északkelet-déleleti irányú kerülővel akart kitérni, s ehhez a Losonc–Rimaszombat–Miskolc–Tokaj útvonalat választotta. E hadmozdulattal három hétre megállította a legnagyobb ellenséges csoportosítás előnyomulását. A külső hadászati vonalon mozogva is előbb ért minden egyes pontra, mint az orosz főszereg egységei, s ugyanakkor veszélyeztette azok utánpótlási vonalait. Saját erőinek közel négyszeresét, a teljes ellenséges hadsereg közel egyharmadát kötötte le. Amikor pedig helyzete veszélyessé vált, irtózatos gyalogmenetekkel (40–50 kilométer naponta) megelőzte a bekerítő orosz csapatokat, s megindult az összpontosítás új helyszínére, Arad felé. Az egyhónapos hadjárat alatt a feldunai hadsereg nyolc ütközetet vívott, s ebből csupán egyet veszített el (Debrecen, 1849. augusztus 2.). Az Aradra érkező Görgei mögött az orosz főszereg több napi járőrföldre lemaradt. Ha a Szegedet kardcsapás nélkül kiűrtő Dembinski altábornagy vezette déli főszereg a kormány utasításai ellenére nem Temesvár, hanem Arad felé vonul vissza, az így egyesíthető magyar hadsereg a siker reményében szállhatott volna szembe Haynau tábornagynal cs. kir. főszeregével.

Nem ezt történt. 1849. augusztus 9-én, az I. hadtest és Görgei Aradra érkezésének napján a Dembinski helyett a fővezérséget átvevő Bem altábornagy Temesvárnál csatába bocsátkozott. Az összecsapás vereséggel végződött, főleg azért, mert Dembinski a támadás előtt Lugosra küldte a lőszer-tartalékokat, s erről nem értesítette Bemet; így a tüzéségi párbaj kellős közepén a magyar lövegek munició nélkül maradtak. A csatát követő visszavonulás során a déli főszereg csaknem teljesen felbomlott. Az összpontosítás, s egy utolsó, Haynau feletti győzelem lehetősége ezzel odaveszett. Görgei számára nem maradt más, mint az oroszok előtti fegyverletétel. Az Aradon összpontosult feldunai hadsereget északról és délről egyaránt túlerőben lévő ellenséges csoportosítások fenyegették. A magyar seregeknek egy csatára elegendő lőszere sem volt. Az oroszokkal kezdeményezett tárgyalások során a cári fővezérség már a temesvári vereség előtt is csak a feltétel nélküli megadásról volt hajlandó tárgyalni. Az osztrákok előtti fegyverletétel, Haynau eddigi magatartása miatt, szóba sem jöhetett. A temesvári vereség hírének vétele előtt a magyar minisztertanács tagjai is úgy határozottak, hogy az oroszok tárgyalási vagy közvetítési készségének hiánya esetén az egyetlen megoldás az oroszok előtti fegyver-

letétel. Ezzel – a Szemere-kormány és Kossuth kormányzó lemondása után – a Görgei által összehívott haditanács is egyetértett.

Görgei az 1849. nyári hadműveletek során ismét jó hadvezérnek bizonyult. Személyes fellépései mindig komoly hatással voltak a csapatokra. Június 20–21-én Perednél több ízben is ő szedte rendbe és indította újabb támadásra a hátráló csapatokat. Június 28-án Győrnél személyesen fedezte a visszavonulást. Július 2-án a harkálypusztai lovasrohammal tehermentesítette az Ószónyt, a levonulás kulcsát jelentő helységet ostromló magyar csapatokat. Július 15-én és 17-én Vácnál személyesen vezette a csapatát, s irányította a magyar hadsereg elvonulását egészen addig, amíg az erőfeszítés miatt a sebláz nem vette le a lábáról. A három nyári hadművelet közül kettő jó stratégiai érzekre mutatott; a komáromi összpontosítás csakúgy, mint a Vácott hirtelen kidolgozott felvidéki megkerülő hadműveleté. Görgei képes volt gyorsan és helyesen dönteni, s ezáltal az ellenségre kényszeríteni akarátát. Hiszen, amíg a feldunai hadsereg Komáromnál állt, Haynau sem mozdulhatott el onnan. Amíg Görgei a Felvidéken működött, Paszkevicz főerői sem vonulhattak az Alföldre.

Görgei hadvezéri működésének jellemzői közé sorolhatjuk a nagy hadseregek irányításának, a csapdahelyzetek kikerülésének képességét csakúgy, mint az ésszerű kockázatvállalást és a saját erők lehetőségű kimélését. E szempontból potenciálisan jobb hadvezérnek tarthatjuk a szabadságharc másik nagy hadvezér-egyéniségénél, Bem tábornoknál. Bemre ugyanis éppen e négy tulajdonság nem volt jellemző, ami persze nem jelenti azt, hogy Bem – tekintetbe véve a rendelkezésére álló eszközöket – ne lett volna a szabadságharc egyik legjobb és legötletesebb hadvezére.

Görgeiéhez hasonló személyes tekintélye a szabadságharc hadvezérei közül egyedül Bemnek, s Damjanichnak volt. Mindezek alapján úgy véljük, jogos a megállapítás: Görgei volt 1848–49-ben a magyar szabadságharc talán legjobb hadvezére; olyan katona, aki nemcsak hazai, hanem európai összehasonlításban is megállja a helyét. Hiszen nem feledhetjük, hogy 1848-ban főhadnagyi tapasztalatokkal kezdte katonai pályáját, s 1849-ben már több tízezer főnyi hadsereggel diszponált. Főleg az általa vezetett hadsereg sikereinek köszönhetően azt, hogy Ausztria 1849. április végén kénytelen volt beismerni saját gyengeségét akkor, amikor orosz segítségért folyamodott a magyar szabadságharc leverésére. Az pedig csupán a nemzeti önértékelés szokott zavarai közé sorolható, hogy 1849 augusztusa után a közvélemény tekintélyes része nem a túlerőt, hanem a túlerővel szemben az ésszerűség határáig ellenálló hadvezért tette felelőssé a vereségért. Ez a téves ítélet volt az a tényező, ami a későbbiekben is megakadályozta, hogy Görgei az 1867 után önállóságát visszanyert Magyarországnak közéletébe és katonapolitikájába tudásának megfelelő mértékben bekapcsolódhasson.

Hermann Róbert

Irodalom. *Görgey Artúr*: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. S. a. r. *Katona Tamás*. Pro Memoria, Bp., 1988. I–II. k.; *Görgei Arthur*: Gazdátlan levelek. Pest, 1867; Bp., 1905; *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Bp., 1885–1888. I–III. k.; *Görgey István*: 1848 júniusától novemberéig. Okmánytár. S. a. r. *Katona Tamás*. Bibliotheca Historica, Bp., 1980; *Görgey István*: Görgey Arthur a száműzetésben 1849–1867. Bp., 1918; *Görgey István*: Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1916. 454 o.; *Hermann Róbert*: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára, Bp., 2007; *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés története. Ozirisz, Bp., 1994. I–II. k.; Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. S. a. r. *Hermann Róbert*. Millenniumi Magyar Történelem, Bp., 2001; *Pethő Sándor*: Görgey Artúr. A hadműveleteket leírta Julier Ferenc. Bp., é. n.; *Pusztaszeri László*: Görgey Artúr a szabadságharcban. Nemzet és Emlékezet, Bp., 1984.

Görgei Artúr Visegrádon

2016-ban emlékezünk Görgei Artúr halálának századik évfordulójára. Visegrádon, ahol 1945 után először – 1986-ban – rendeztek kiállítást és konferenciát a tábornokra emlékezve, az önkormányzat, a múzeum, más intézmények, civil szervezetek együttműködésével Görgei-emlékévet hirdettek. Ennek keretén belül szakmai rendezvények (konferencia, kiállítás, Görgei visegrádi korszakáról szóló könyv kiadása) mellett ismeretterjesztő előadások, iskolai vetélkedők és egy Görgei-szobor felállítása is a tervek között szerepel. Az alábbiakban a tábornok életének visegrádi korszakát idézzük fel korabeli dokumentumok és a kortársak visszaemlékezéseinek segítségével.

Görgei Artúr (1818–1916), a tehetséges kémikus, az 1848/49-es szabadságharc fővezére aktív tevékenységének legfontosabb korszaka 1848 szeptemberétől 1849. augusztus 13-ig, nem egészen egy év alatt zajlott le. E szűk esztendő alatt hajtotta végre azon dicső tetteket, amelyek nemcsak a magyar his-